

Agrárjövők dilemmái történelmi utunk tükrében

A magyar mezőgazdaság a válság súlyos problémáival küszködik. Fejlődési alternatívái tisztázatlanok, az ágazat sorsa a pártok csatározásainak továbbra is az egyik fő küzdőtere.

A rendszerváltás óta tartó bizonytalanság, a koncepcióhiány, a tulajdonosi bizonytalanság, a gazdasági folyamatok túlzott mértékű ideológiai megítélése és egyéb negatív jelenségek - az agrárnépesség elszegényedése, az ágazat jövedelemtermelőképességének drasztikus csökkenése, a termelés alapjainak felélése - is jelzik, hogy sürgős és hathatós intézkedések megtételére lenne szükség.

Az ágazat a 80-as évek végére produkált kifulladás jeleit önmagukért beszéltek, a belső rendszerbeli tartalékok fokozott érvényrejuttatására tett kísérletek - üzemen belüli önelszámoló egységek létrehozása a hatékony anyagi érdekeltség jegyében - pedig teljes kudarcot vallottak, mert a mesterkélt felélesztett tulajdonosi tudatot, csak "félíg-meddig", "ideig-óráig" sikerült a parasztságban tudatosítani, miközben a külső makrogazdasági feltételek egyre romlottak.

A kialakult agrárválság okait - történelmi kronológiai sorrendben - a következőkben lehet összegezni:

- 1848-tól tekintve, a megkésett polgárosodás dilemmái, a porosztas fejlődési pálya kegyetlen ellentmondásosságai a magyar parasztságra nézve;
- a II. világháború utáni gazdasági racionalitást mellőző, politikai indíttatású földosztás;

- az erőszakos szövetkezetesítés, majd 30 éven át tartó, tulajdonosi tudatot mellőző, háttérbe szorító szövetkezeti politika;
- az ország 40 éves gazdaságpolitikája: az ipari termelés közvetlen finanszírozása a mezőgazdasági árdiszparitás révén;
- piaci teret vesztő termékszerkezet, telített agrárpiacon.

Sok megoldatlan kérdés halmozódott fel az ágazatban, azonban igazságtalanság volna csak a hibákról beszélni, s az eredményeket elhallgatni:

- bizonyos objektív behatároltsággal dacolva, a sztálini-modelltől való eltérés a magyar mezőgazdaságban volt a legerőteljesebb: pl. a háztáji gazdaságok pozitív szerepe és a viszonylag nagy szövetkezeti önállóság;
- az élelmiszerkínálati piac megteremtése, a hazai ellátás biztosítása mellett jelentős exportteljesítmény, tartós pozitív ágazati külkereskedelmi mérleg. A GDP-hez - összehasonlító árak alapján - átlagosan 18 % körüli részarányjal járult hozzá az ágazat 1975-1990 között, úgy, hogy a konvertibilis és rubelelszámolású export-árbevételeivel a nemzetgazdaság húzóágazatának, motorjának minősült;
- az ágazat fokozott közteherviselő képessége, költségvetési befizetései meghaladták a kapott támogatást;
- biztos megélhetési forrást jelentett a magyar parasztságnak;
- időnként a nemzetközi fejlődést meghaladó növekedési pályát ért el /1965-1980/

Hazánkban a mezőgazdaság újjászervezése közepette a tulajdon anomáliáinak, a kezdeményező készség és vállalkozás, a paraszti értékek, a jó gazda szemlélet újjáélesztése került előtérbe, míg egy kicsit a kelletténél hátrább szorult a mezőgazdasági szervezetek belső megújulása.

A tulajdon, az ár, a támogatás és a finanszírozás kérdése összefüggő rendszert alkotnak, de a tulajdonviszonyok megreformálásától várható a legnagyobb termelésre gyakorolt pozitív hatás, másrészt az ország gazdasági helyzetét figyelembe véve, nincs lehetőség a mezőgazdaság számára nagyvolumenű kedvezményes hitelrendszer megteremtésére - fizetőképes felvevőpiacok és olcsó források is kellenének ehhez -, a támogatási kvóták emelésére nagyobb jövedelemtartalmú árszínvonal érvényesítésére. Konkrétan, az ágazat működőképességének fenntartását és egy szerény növekedési pálya elérését ágazaton belüli tartalékokból, és ami talán nemzetgazdaság számára a legolcsóbb, a tulajdonosi tudás helyreállításával lehetne elérni.

Tárgyi elemzésemnek, (mely nyilván csak szűkös terjedelmű korlátokra szorítkozhat, nem célja a 90-es évektől alkalmazott válságterápia értékelése - hatása kézzelfogható, önmagáért beszél-) az a feladatot szántam, hogy a magyar agrármúlt történetiségéből visszanyúljak a polgári fejlődés kezdetéig, számbavegyem a főbb állomásokat, amelyeknek meghatározó szerepük volt, illetve van jelen és a jövő dolgainak alakulásában, mert elmozdulási pontokról javaslatot tenni csak a múlt reális ismeretének birtokában lehet. A visszatekintés földtulajdon-centrikus, amely kategóriakör mindig is középponti kérdése volt az agrárágazatnak.

Erdei Ferenc gondolatait idézve: "A parasztek életének a föld az első törvénye. Ez a természet, amely minden pillanatban uralkodik rajta, ez a termő valóság, amely termelő szolgává teszi és ez a műhely, amely örökös munkával köti magához..."

Ha a tulajdonosi és szervezeti struktúráknál helyes irányba történik az elmozdulás, évtizedekre megalapozott lesz a parasztság jövője, ha rosszul, generációk kerülnek létbizonytalanságba. Az "ezeréves per", hogy kié legyen a föld, milyen szervezeti formákban gazdálkodjanak rajta, a rendszerváltást követő 3. évben is a magyar társadalom

foglalkoztató kérdések élvonalában helyezkedik el. A jelenlegi tulajdonosi és használati viszonyokkal való folyamatos elégedetlenség is azt sejteti, hogy kielégítő megoldást a magyar agrárszektorban még nem sikerült találni. Némi túlzással és iróniával mondhatom, az "ezeréves per"-ben még mindig nem hirdettek ítéletet, vagy ha hirdetnének is, ha valamilyen állapotot szentesítenének, törvényerőre emelnének, minden bizonnyal az rövid úton az elégedetlenségek központjába kerülne, megfellebeznék...

Milyen gyökerekből is táplálkoznak az új agrárius elképzelések...?

Pörgessük vissza a történelem kerekét másfél évszázaddal és vizsgáljuk meg a parasztság megtett útját és küzdelmeit.

1. A földtulajdon- és használati viszonyok alakulásának történeti áttekintése 1848-tól napjainkig

1.1. A jobbágyszabadítás és a II. világháború közti időszak

A magyarországi polgári fejlődés kialakulásában az 1848-as jobbágyszabadításnak volt meghatározó szerepe. Felszámolták a parasztok földesúrtól való feudális függését, de a jobbágyság nagy része föld nélkül szabadult fel. Megmaradt a nagybirtokrendszer, és a földesúri osztály vezető szerepet játszott az ország politikai életében. A feudális maradványok fékeztek a mezőgazdaság, s ezen keresztül az egész gazdasági élet fejlődését és különösen keservessé tették a parasztság és a mezőgazdasági munkások helyzetét. Jellemző példája a poroszutas fejlődésnek Magyarország, ahol az 1848. évi polgári forradalom nem vezetett a hűbéri nagybirtokok teljes felszámolásához.

Az 1867-es kiegyezés hosszú időre stabilizálta az agrárfejlődés 1848-ban kialakult kereteit. Az 1. számú táblázatban szereplő adatok

és arányszámok egyértelműen tükrözik a földbirtok-megoszlás aránytalanságait a századfordulón.

A monarchia növekvő piacán való védettség a nagybirtok olcsó, nagytömegű munkaerőre alapozott tömegtermelésének kedvezett és konzerválta a birtokviszonyokat.

A múlt század végének politikai életében nagy szerepet játszó Magyarországi Szociáldemokrata Párt elsősorban az ipari munkások problémáival foglalkozot, de nem zárkózott el a mezőgazdasági munkások és falusi proletárok problémáinak kezelése elől sem, jóllehet az elképzelésekben a parasztság jövője és szerepe eléggé tisztázatlan volt.

A múlt század végi szociáldemokráciában két agrárelmélet uralkodott, amely eszmeiségek Kelet-Közép-Európában váltakozva ugyan, de folyamatosan jelen vannak a XX. században is. Az egyik az ortodox marxista felfogás volt, amely a nagybirtokok felosztását és kisüzemek létesítését sürgette.

A kisbirtokrendszerben a földhöz jutattott parasztok szövetkezeteik révén védenék meg érdekeiket az erősebbekkel szemben. Az előbbi ún. koncentrációs elméletnek a fő képviselője Karl Kautzky, az utóbbi ún. revizionista iskoláé pedig Eduard Bernstein, Eduard David és Georg von Vollmar volt. Különösen David küzdött erősen a dogmatikus koncentrációs elmélet ellen, hangoztatva, hogy az ipari termelés mechanikus, a mezőgazdasági pedig szerves folyamat, a kettő közötti különbségek nem moshatók el, a kisbirtok pedig a maga intenzívebb művelési lehetőségeivel sokkal magasabb fokú és időszerűbb termelési keret, mint a nagybirtok. A szocializmusnak tehát nem lehet célja a nagybirtok kisajátítása után ismét a mezőgazdasági nagyüzemek létesítése, hanem a mezőgazdasági termelés szerves folyamatának megfelelően a paraszti kisbirtokot kell előnyben részesíteni.

Az elméleti vitáktól függtelenül a falusi proletáriátus szerepének és lehetőségeinek tudatára ébredt. Nem kellett túlságosan erős külső befolyás ahhoz, hogy a legszegényebb és legerősebben kizsákmányolt rétegek érezzék, az ország vezetőiben nem bízhatnak, csak önmagukra számíthatnak. Némelyek kivándorlással változtattak sorsukon, mások politikai tettekkel akartak új irányt adni életüknek.

Az első világháború kitörésekor a magyar agrárlakosság feleselésekből és mezőgazdasági munkásokból állt, ami nagyon magas szám a környező országokhoz és nemzetiségekhez képest. A nemzetiségi parasztok könnyebben jutottak földhöz, mint a magyarok... A magyar nagybirtokosok földjeiket külföldieknek és bankoknak adták el, de makacsul szembefordultak minden földbirtokrendezési tervvel és telepítési politikával, amelyek a magyar parasztok javát szolgálhatták volna.

Parasztságunkat irritálta a nemzetiségi lakosság könnyebb földszerzési lehetősége és a környező országokban megvalósuló telepítési akciók.

Az 1918. évi októberi forradalom tett először kísérletet a földreform végrehajtására. Az 1919-ben elfogadott XVIII. néptörvény kimondta, hogy "...az államnak kisajátítási joga van minden 500 holdnál nagyobb területű mezőgazdasági földbirtoknak 500 holdon felül eső részére..., ahol nagyobb mértékben van szükség földterületekre, az állam kisajátíthatja ..., minden 200 holdnál nagyobb területű földbirtoknak 200 holdon felüli részét is ..., általában olyan területű családi kisbirtokokat kell alakítani, amelyeket egy-egy földművelő család maga erejével meg tud művelni...Ilyen családi kisbirtok 5 holdnál kisebb és 20 holdnál nagyobb nem lehet." /Fejes János: A magyar földkérdés kialakulása a XVII. századtól napjainkig. 1943., Debrecen/

A Magyar Tanácsköztársaság hatályon kívül helyezte ezt a törvényt és helyette a föld szocializálását rendelte el. Amíg azonban a szovjet gyakorlatban a földet a parasztek örökös és ingyenes használatra kapták, nálunk földosztás nélkül egyben maradtak a nagybirtokok. Ily módon parasztságunk nem érezhette magát tulajdonosnak.

A földkérdés megoldását 1919 után nem lehetett figyelmen kívül hagyni, mert a konszolidációhoz a falusi nincstelének "lecsillapítására" is szükség volt. A Nagyatádi Szabó István nevével fémjelzett és 1920-1929 között az 1920. évi XXXVI. törvénycikk alapján végrehajtott földreform során összesen igénybe vett földterület 1.111.607 kh, ami az ország összes mezőgazdasági földterületének 6,9 %-a. A rendezés során keletkezett törpe- és kisbirtokok száma 423.950 volt. A földreform a nagybirtok területi arányszámát csak 6 %-kal változtatta meg, 36 %-ról 30 %-ra. Az agrárlakosság 40 %-a semmiféle földtulajdonnal nem rendelkezett ezután sem. A reform tengelyében a törpebirtok kiegészítése állott.

A két világháború közötti egészségtelen birtokstruktúrát a 2. számú táblázattal szemléltetem.

1.2. Az 1945-47. évi földreform

1945 tavaszán megkezdődött a földosztás, amely a magyar parasztság évszázados, azaz évszázadokon át "göngyölített", de tulajdonképpen kielégítetlen álma volt. Történeti jelentőségére utalnak az alábbi megállapítások:

"A magyar demokrácia ügye a földreformmal áll vagy bukik. Nem lehet ... megvetni és megszilárdítani a magyar demokráciát a magyar nép legszámosabb és legelesettebb rétegének, a mezőgazdasági munkásoknak, a törpe- és kisbirtokosoknak a felemelése nélkül.

Felemelni őket pedig csak úgy lehet, ha földhöz jutnak. A földreform az egyik legsürgetőbb és legégetőbb nemzeti feladat." /Délmagyarország, 1944. november 12-i szám/

A reform céljaira igénybevett terület az ország összes földterületének 34,6 %-a volt.

A kisajátítások során nem volt ritka a törvénysértés, a háborús népellenség kategóriát gyakran alaptalanul használták. Donáth Ferenc találóan írta a földosztásról: "1945 tavaszán nem igazságot, hanem földet osztottak a parasztnak."

A földosztásról szóló rendelet szerint a juttatott föld minimum 3 kat.hold, maximum 15 hold lehetett. Az átlagos juttatás 5,1 kat.hold /2,9 ha./ volt, ami társadalmi csoportonként is erősen differenciálódott, gyakran vidékenként is /3. sz. táblázat/.

A kb. 1 millió jogosultból 750 ezer volt nyilvántartott. Közülük 663 ezernek ismerték el jogos igényét. A felosztható föld elégtelen nagysága miatt 642 ezernek, a nyilvántartott igénylők 85 %-ának juttattak földet. A juttatás során igavonó állatokat és felszerelést általában nem tudtak biztosítani, másrészt a nagybirtokok gazdasági épületei, berendezései, eszközei többnyire kihasználatlanok maradtak.

A földreform csak megindított egy folyamatot, csak kimozdította a holtpontról a magyar életet, de az agrártúlnépesedés problémája még mindig itt van: a törpe- és kisbirtok tőkehiánya, a külterjes termelés és az agrárkiviteli kényszer...A magyar mezőgazdaságot már a múltban is 2 egészségtelen véglet, a sokezer holdas nagyuralom és az életképtelen törpebirtok jellemezte. Most éppen az előbb felsorolt agrártúlnépesedés miatt már a földreform sem hozhatott egészséges birtokmegosztást...Csak az egyik véglet tűnt el, a nagybirtok, a másik véglet, a 10 holdon aluli, tehát a családi foglalkoztatásra nem elegendő

törpebirtok óriási arányszámban megszaporodott. /Veres Péter: A paraszti jövő Bp. 1948./

Az új földbirtokos gazdák között megindult a differenciálódás. Az újgazdák egy része - elszegényedett, sok eladta a földjét, vagy a nagygazdák függősége alá került. Ez a jelenség szerintem nem magyarázható kizárólag a földön kívüli anyagi termelési eszközök hiányával. Az eredményes gazdálkodás nem kevésbé fontos előfeltétele a "szellemi tőke" is. Pártay Tivadar FKgP-i politikus véleménye is ezt a feltételezést igazolta: a földhöz juttatott embereknek nagy százaléka uradalmi cseléd volt, aki nem szokott önálló gazdálkodáshoz.

A földhöz juttatottak közül a 17,1 %-ot kitevő gazdasági cseléd és a 40,7 %-nyi földnélküli mezőgazdasági munkás a kiosztott terület 67,8 %-át kapta. A népi szociográfusok alapján igazolható, hogy az iménti társadalmi rétegek már eleve kisebb eséllyel indulhattak az önálló paraszti gazdálkodás irányába, mint esetleg régi 5 holdas törpebirtokos társaik. A politikai indíttatású földreform már ezen a ponton ellentmondást eredményezett. /3. sz. táblázat/.

Az 1945 utáni földreform a nagybirtokok megszüntetésével párhuzamosan a kis- és középparaszti gazdaságok tömegét hozta létre. Hazánk mezőgazdasága Európa egyik legszétaprózottabb mezőgazdaságává vált. A kialakult új birtokstruktúrának a kisbirtok volt a meghatározó tényezője. Legnagyobb mértékben - 130 %-kal - a 2,88 -5,75 ha közötti birtokok száma és területe nőtt a földreform előtti állapotokhoz képest, ami gazdasági-termelési szempontokból kevésbé előnyös. Az akkori Kisgazda Párt gazdasági racionalizálást célzó javaslata, miszerint a juttatott földnek akkorának kell lenni, hogy egy nyolctagú család ellátását és egész évi foglalkoztatását biztosítsa - nem valósult meg.

A földreform tehát 1945-ben szociális szempontokat figyelembe vevő döntés volt, nem pedig a gazdasági fejlődés alapjait megteremtő intézkedés. Családi munkán alapuló kisparaszti mezőgazdaság jött létre, a művelés alatt álló terület roppant módon szétaprózódott. /4. sz. táblázat/

Ha a 47-es állapotokat alapul vennénk, akkor az eltelt 46 év viszonylatában az öröklések folytán ez a birtokszerkezet tovább polarizálna, tovább csökkenne annak népességeltartó és népességmegtartó képessége.

A földosztás utáni szétaprózódott parcellákon nem lehetett a tömeges állattermék-előállítás, a hatékony belső szerkezetet és a műszaki fejlesztést megoldani.

Ellentmondás alakult ki a mezőgazdasági termékek iránti növekvő piaci szükségletek és a kevés áruterméket kibocsátani képes kisgazdaságok termelése között.

A mezőgazdasági áruként realizálódó termékek mennyisége 1946-47 folyamán még a felét sem érte el a háború előttinek, ezzel szemben a termelői fogyasztás növekedési üteme jóval meghaladta a mezőgazdasági termelés színvonalának növekedését.

Összességében: az 1945-47. évi földreform számos ellentmondást eredményezett, korántsem elégítette ki a magyar parasztság évszázadokon át a földhöz fűződő reményeit, ami pedig a földosztás utáni körülményeket illeti - kollektivizálás, kulák lista, Kistarcsa, padlás lesöprés - még a legrosszabb rémálmaiban sem szerepelhetett elődeinknek.

1.3. A szövetkezetesítés lényeges, de valójában eredménytelen első kísérlete 1948-53.

A szövetkezetesítést kiváltó motivációk keresése korábbi időszakokra nyúlik vissza. Azt lehet mondani, hogy a kisparaszti gazdálkodás nem kielégítő feltételei - a kisüzemi méretek, a termelési eszközhiány - jó táptalajt teremtettek a szövetkezetek szervezésének.

Jóllehet Magyarországon a szövetkezetesítésnek kétségtelenül be kellett következnie az adott geopolitikai, politikai és társadalmi szükségszerűségekből.

Ma már egyértelmű, hogy a szövetkezetek erőltetett szervezése káros volt.

Hazánkban egy olyan gyakorlat szolgálja másolása kezdődik el, amiről Samuelson találóan írta, hogy "a szovjet mezőgazdaság 1929-1935 közötti kollektivizálása a modern történelem egyik drámája volt."

A következőkben a szövetkezetesítés egymástól jól elhatárolható korszakainak főbb jellemzőit mutatom be. Elemezni fogom a szövetkezetek és a tagság tulajdonviszonyainak, illetve a tagi tulajdonosi tudat alakulását és az ezekre ható tényezőket egészen napjainkig.

Az erőltetett szervezés 1948-ban kezdődött a lenini hármas jelszó jegyében:

- önkéntesség
- fokozatosság
- állami támogatás

Ezek az elvek önmagukban csak akkor fogadhatók el, ha valóban be is tartják azokat a gyakorlatban. A valóságban viszont szinte mindegyiket megsértették. Nem kapott a parasztság időt arra, hogy jól követhető gazdasági megfontolás alapján, saját belátása szerint szövetkezzen. Az erőszakos ráhatás, az önkéntesség figyelmen kívül hagyása miatt a parasztnak jogosan érezhették, hogy a nemrég kapott földet újra elvesztik.

A szövetkezetesítés, a szövetkezeti gazdálkodás önmagában nem feltétlenül egy modern dráma, mint azt ma sokan állítják, legfeljebb törvénytelen eszközökkel azzá tehető.

A szövetkezet egy minőségileg magasabb színvonalú gazdálkodási formát jelent, ez pedig nem egyenlő a kisparaszti gazdaságok mechanikus összegzésével. Ha a munkamódszerek, technológiai eljárások - sok esetben eszköz hiány miatt - ugyanazok maradnak, mint a kisparaszti gazdaságban, nem lesz többlet eredmény. A többlet eredmény megmutathatta volna a közös gazdálkodás magasabb színvonalát. Ehhez azonban állami támogatásra lett volna szükség, ami a gyorsított iparfejlesztés miatt elmaradt, sőt ma már bizonyított tény, hogy az ipar eredeti tőkefelhalmozását a mezőgazdaságból elvont források biztosították. Jelentős forrásokat vontak el az alacsony felvásárlási árakban és a kötelező beszolgáltatásokon keresztül. Ennek eredményeként a mezőgazdaságban veszélybe került még az egyszerű újratermelés is.

A megalakult szövetkezetek helyzete sem volt jobb, mint az egyéni gazdáké. Az 50-es évek elején a mezőgazdasági termelés visszaesett.

1.4. A Nagy Imre-féle irányvonal agrárpolitikája

1953 nyaratól 1955 tavaszáig az "új szakasz politikájának" eredményeképp mérsékelték a begyűjtési- és adóterheket, a

felhalmozódott hátralékokat elengedték, lehetővé tették az erőszakosan szervezett szövetkezetek feloszlását, illetve az azokból való kilépést.

A szövetkezet szervezés önkéntességének kimondása, továbbá a teljes kollektivizálás 4 év alatt történő végrehajtásáról való lemondás mellett az egyéni gazdálkodás lehetőségei bővítésre kerültek, továbbá növekedett a mezőgazdaság állami támogatása is.

Reform kísérletet látok a Nagy Imre névvel fémjelzett agrárpolitikában, amely érvényesíteni próbálta a nemzeti sajátosságokat gazdasági fejlődésünkben több-kevesebb sikerrel. Hegedüs András méltató szavaival élve: az első átfogó, racionalizálási, sőt demokratizálódási reform Kelet-Közép-Európa második világháború utáni történetében.

1.5. Konzolidáció az agrárpolitikában, az 1956-1958 közötti időszak

1957-ben fogadták el az MSZMP új agrárpolitikai irányelveit, amelyek csak részben jelentették a korábbi gyakorlat kritikáját. Azt azonban el kell ismerni, hogy jelentős előrelépésnek számított a kötelező beszolgáltatás eltörlése és a mezőgazdasági felvásárlási árak emelése. A konzolidáció viszonyai között a mezőgazdasági szövetkezetek csökkenése, majd újbóli növekedése tapasztalható.

1957 elejére lényegesen - de sajnos kedvezőtlenül - megváltozott a szövetkezetek tagjainak szociális összetétele. A szövetkezetekből elsősorban a középparaszti kategóriába tartozó gazdák léptek ki. Ezen rétegcsoporthoz a falu társadalmát és gazdálkodását meghatározó szerepét Szelényi Iván és Juhász Pál több munkában is elemezte. /Juhász Pál: Gazd. szoc. tanulmányok, BKE. 1989. Szelényi Iván-Manchin Róbert: Megszakított polgárosodás = Szociológia, 1988. 2. sz./

1957-ben 1,3 millió egyéni gazdaságot tartottak nyilván, az ország mezőgazdasági területének 52-, szántóterületének 71 %-án gazdálkodtak, a kereső lakosság mintegy 50 %-át foglalkoztatták. A legfőbb szépséghibájuk a nagyfokú elaprózódottságukban rejlett. Alig 300.000 /23 %/ olyan 8 kat. holdnál nagyobb gazdaság volt, amely mint árutermelő gazdaság is szóba jöhetett, és képes volt az adott közgazdasági feltételek között bővített újatermelésre is.

1.6. A mezőgazdaság kollektivizálásának befejezése - 1958-1961

Továbbra is cél maradt a szövetkezeti gazdálkodás kialakítása, azonban ennek végrehajtását hosszabb időre tervezték. Az elképzelt 10-15 év helyett a gyakorlati megvalósítás pár évet vett csak igénybe. Ebben többek között szerepe volt annak, hogy az akkori politikai vezetés bizonyos konszolidációra törekedett. Más oldalról viszont a parasztság - ezen belül a kis, - közép- és kulákgazdaságok - gazdasági ereje ekkorra teljesen felőrlődött. Ily módon a szövetkezetek szervezése rövid idő alatt, 1962-re befejeződött. Bár a szövetkezet szervezés elveit most már jobban betartották, mint korábban, azonban az önként és meggyőződésből belépők - az újabb kutatások szerint - nem a többséget képviselték. Egyszerűen belátták a parasztok, más út nincs.

A tényekhez tartozik az is, hogy jelentős állami támogatást kaptak a "szövetkezők" a nagyüzemi gazdálkodás kialakításához / pl. gépállomások szerepe, ár-, adó-, hitel-, támogatáspolitikai kedvezményei/.

A termelőszövetkezet használatába került földek 78 %-a bevitt föld, ami telekkönyvileg a tagok magántulajdonában maradt, míg 22 % az aránya az államtól ingyenes használatra kapott földnek. / 5. számú táblázat a föld tulajdonviszonyok változását napjainkig bemutatja./

1.7. Földkoncentráció, szövetkezet egyesítések 1961-1967 között

A termelőszövetkezeti történetírásban ez az időszak "a szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás kialakítása" címszóval szerepel. Jelentős földkoncentráció alakult ki a szövetkezetek egyesítése útján. Az egy tsz-re jutó közös földterület az 1961. évi 1016 ha-ról 1967-re 44 %-kal, míg az átlagos taglétszám az 1961. évi 265 főről 1967-re 27 %-kal megemelkedett.

A hatvanas években elkezdődött, majd a 70-es években virágkorát élő vállalati koncentráció mutatószámait közel 30 éves időintervallumra kiszámítva a 6. számú táblázat szemlélteti.

Az 1961 utáni egyesítések már nem az egy falu - egy tsz elv alapján történtek, mint ahogy az 1959-61 között volt, hanem a nagyüzemi keretek bővítése és az optimális üzemnagyság kialakítása szerint. Csendes Béla gondolataival élve: több "mamut" birtok alakult ki.

Általános vélemény volt, hogy a nagyobb méretű gazdaságokban tágabb tere nyílik a korszerű technika alkalmazásának, a termelési szerkezet célszerűbb kialakításának és ezek révén a gazdaságosság fokozásának.

A végbement koncentráció eredményei:

- A gazdálkodási eredményekben **nem feltétlenül következett be javulás;**
- Az egyesítések többsége a **tagság akarata ellenére**, illetve manipulálása útján ment végbe, jelentős államigazgatási ráhatással;
- A megnagyobbodott tsz-ekben **fokozódott a tagság tulajdonosi elidegenedése**, vezetési hierachiáknak való alárendeltsége, kiszolgáltatottsága.

1.8. A gazdaságirányítás reformjának hatása a mezőgazdaságra, 1966-1968

A gazdaságirányítási rendszer általános reformját a mezőgazdaság irányításában megelőzte néhány olyan **alapvető intézkedés**, amely mintegy "kísérlete" volt a nemzetgazdaság állami irányítása 1968. évi megváltoztatásának.

Az 1965-1966-os gazdasági évtől kezdve pl. a **tsz-ek nem kaptak termelési és felvásárlási irányszámokat**. Megszűnt az előzetes tervekészítés, valamint a szerződéskötésekkel kapcsolatos előzetes tanácsi koordináció, a hatósági közbeavatkozás. Ezzel az intézkedéssel az új gazdaságirányítási rendszernek azt a fontos alapelvét, hogy a vállalatok gazdálkodásának irányítását kötelező tervutasítók nélkül, a **közvetett gazdasági szabályozókkal / ár-, adó-, hitel-, kamat-, támogatási, stb. politikával/** is meg lehet valósítani, a mezőgazdasági szövetkezeti szektorban 2 évvel az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése előtt sikeresen "kipróbálták".

1966. január elején az állam 9 %-kal emelte a mezőgazdasági árszínvonalat. 1967. január 1-én pedig lényeges termelőszövetkezeti **hitelrendelkezést /hitelek elengedését/** hajtotta végre. Mindezek javították a tsz-ek jövedelmi viszonyait és elősegítették a "közvetett" irányítás kísérletének a sikerét.

A reform gazdasági önállóságot, az állam és szövetkezetek kapcsolatainak "lazulását", a szövetkezeti jelleg következetesebb érvényesítésének tiszteletbentartását, a **vállalati gazdálkodás kibontakozásának a lehetőségeit** ígerte a mezőgazdasági szövetkezeteknek.

1968-ra a nagyüzemi gazdálkodás anyagi-műszaki bázisa jelentősen megszilárdult.

1.9. Törekvések a mezőgazdaság iparosítására. A szövetkezet egyesítések második hulláma, 1967-1975.

Az 1967. évi IV. törvény alapján létrejött a szövetkezeti földtulajdon, ezzel minőségileg megváltozott a földtulajdon struktúrája. /5. számú táblázat/ Ez a földtörvény napjainkban legalább akkora port vert fel, mint a 47-es földállapotok visszaállítása körüli huza-vona. /a 10. fejezet részletezi/

Tovább folytatódott a szövetkezetekben a koncentráció / 6. számú táblázat/, felszámolódott az ún. "egyszerűbb szövetkezetek" sokszínűsége, amely részben még magában hordozta a paraszti önszerveződés utolsó maradványait.

A magyar mezőgazdaság a hetvenes évtizedben - nemzetközi összehasonlításban is - impozáns fejlődésen ment keresztül, így a fejlődés megtorpanásait átmenetinek tekintették, a tulajdonosi kötöttség lazulását pedig nem tartották elég fontosnak, a folyamatok ezen része ellepleződött.

Az üzemi méretek növekedése maga után vonta azt, hogy a szövetkezeti tagság tulajdonosi-, vállalkozói-, dolgozói jogait egyre kevésbé tudta gyakorolni a szövetkezeti demokrácia mechanizmusában.

A közvetlen érdekképviselő helyett, a közvetett érdekképviselő - pl. közgyűlések helyett részközgyűlés, majd ezt követően a küldött közgyűlés - került előtérbe. Ez a tulajdon elszemélytelenedéséhez vezetett a szövetkezeti szektorban, holott a tulajdonosi jog gyakorlása a tag alanyi joga. Gyakran hangoztatott érv volt, hogy az üzemi méretek megnövekedése, a technológiák alkalmazása miatt a tulajdonosok nagy része úgysem tud beleszólni a tsz dolgaiba, hiszen szakmailag nem kompetens. Ezzel kapcsolatban K. Nagy Sándor

"középutas" véleményét tartom reálisnak: "Nem kétséges, hogy ilyen körülmények között szakkérdésekben a tagság többsége nem mindenben lehet a szakember egyenjogú partnere ... De ilyen színvonalú termelés mellett is a szövetkezeti termelés ágában vannak a tagoknak jó meglátásai, javaslatai, melyeket a szakvezetőnek nem figyelembe venni nagy hiba lenne."

A szövetkezet legfontosabb kérdéseiben változatlanul a tagoknak kell döntenüik. A szövetkezeti tagság tulajdonosi, döntési szabadságát indokolatlanul akadályozták a központi gazdaságirányításban alkalmazott szabályozási módszerek, amelyek nem számoltak a szövetkezeti gazdálkodás sajátosságaival. Gyakorlati döntési lehetőség a tag részéről szinte nem volt a vagyoni feletti rendelkezésben, a jövedelem felhasználásban és az árukapsolatok kialakításában.

A tiszta jövedelem felhasználása, a különböző alapok sorrendjének előírása, oszthatatlan alap, stb. a tagság körében érdektelenséget váltottak ki, **identitás zavarok** jelentkeztek és sértették a tulajdonosi érzést - így igazi tulajdonosi magatartás nem várható el. / Gazdag L.: A tagsági elidegenedés okairól = Gazdálkodás, 1985. 2. sz./

Mivel a mezőgazdasági tsz-ek a tagok egyéni gazdaságaiból jöttek létre, a tagok a tsz-ben kétféle minőségben voltak jelen. Egyrészt mint tulajdonosok, másrészt mint munkavállalók. Mint tulajdonosok a bevitt földtulajdon után földjáraadékat kaptak, munkájuk alapján munkadíjat. A földjáraadékat nagyon alacsony szinten állapították meg, ezért annak jelentősége fokozatosan leértékelődött az összjövedelmen belül. Ennek következtében a munkavállalói érdek került előtérbe, a tulajdonosi érdek és tudat egyre kisebb jelentőséggel bírt.

Az 1960-as években a maradvány érdekeltségre épülő munkaegység-rendszert felváltotta a **garantált munkadíjazás**, ami nagy eredményeket hozott.

Véleményem szerint ez a forma kevésbé alkalmazkodik a mezőgazdasági termelés sajátosságaihoz, jóllehet vannak pozitív oldalai is, hiszen a tagok részére folyamatos személyi jövedelmet biztosít.

A szocialista állam átfogó paternalista szerepvállalásából fakadóan a tsz-ekben is - tekintve, hogy azok immár a "pártállami bürokrácia részei" lettek - érvényesül **Kornai János** azon meghatározása, hogy "a bevételek és kiadások különbözeteként keletkező reziduális jövedelem nem valóságos, természetes személy zsebébe kerül, illetve a veszteséget sem valóságos, természetes személyek fedezik."

Ez a tsz-tagságban érdektelenséget, áttekinthetlenséget eredményezett.

2. Az 1967-es földtörvény körüli anomáliák

Magyarországon a tsz-ek földtulajdonszerző képességgel nem rendelkeztek, de erre az 1967. évi IV. tv.-el eléggé sajátos módon lehetőségünk nyílt. Jó 20 év elteltével viszont elemi erővel vetődik fel, hogy a tsz-ek nem törvényes úton jutottak legfontosabb termelőeszközükhöz, a földhöz. Valóban így van ez?

A földtörvény megalkotásával kapcsolatban tekintve, hogy az ország, egy objektíve behatárolt kényszerpályán mozgott, szűkös anyagi lehetőségekkel bírtak a tsz-ek, és a törvény megalkotásának gazdasági racionalitást előtérbe helyező megoldását elfogadom.

Vági Ferenc szerint: "A szocialista átszervezés után a tsz-tagok közül jelentős számban távoztak el, s vállaltak másutt munkát. Földtulajdonukat azonban megtartották, s továbbra is élvezik a földjáradékot. 1966 végére a termelőszövetkezetek használatában levő földből a tsz-tagok tulajdonában 58, az államéban 22, s a termelőszövetkezeten kívül állók tulajdonában pedig 20 % volt. Az

utóbbiak részesedése öröklődés folytán évről-évre nőtt. Emiatt egyre jelentősebb összegek kerültek földjáradék címén a termelőszövetkezeteken kívülre, s zavarok támadtak a közös földhasználatában is. Elkerülhetetlenné vált az új földtörvény megalkotása, ezen belül annak lehetővé tétele, hogy a termelőszövetkezetek elsősorban a kívül állóktól, s kívánság szerint esetleg tagjaiktól is megvásárolhassák a termelőszövetkezeti használatban levő földeket. Ez megszüntette a termelőszövetkezetek birtokában lévő földek területén a földtulajdon és a földhasználat kettősségéből fakadó ellentmondásokat." (Vági Ferenc: Agrárgazdaságtan Bp. MKKE 1987.)

A törvény megalkotása a tsz-ek gazdasági önállóságának, továbbá zavartalan nagyüzemi gazdálkodásának fontos előfeltétele volt, s ami gazdasági racionalitását tovább emeli az, hogy a "kívülálló" tulajdonában lévő földek használata nagy terheket rótt a tsz-ekre.

1966-67-ben a földhasznóbér és a földjáradék együttes összege évente kb. egymilliárd forint volt. (Aranykoronánként 5-10 kg. búza állami felvásárlási áron fizetett forintértéke) Mindez a tsz-tagoknak kiosztott részesedés 8-10 %-át tette ki. Ezen belül a kívülállóknak fizetett földhasznóbér összege kb. 250-300 millió Ft volt.

Az 1967. évi IV. tv. végrehajtása során mintegy 921 ezer "kívülálló" tulajdonában lévő 925 ezer hektár föld megváltására került sor.

Természetesen az iménti racionális gondolatmenettel azonosulva nem állítom azt, hogy minden a legnagyobb rendben lett volna a földtörvény körül.

Az 1959. évi 7. tv. 31. §-a kinyilvánította: Amikor a parasztok beléptek a tsz-be, hogy kilépés esetén a bevitt földjükkel azonos értékű, sőt lehetőleg azonos nagyságú földet vihetnek ki a szövetkezetekből, nem pedig azt, hogy kilépés esetén bevitt földjüket

elvesztik. Kényszerítve voltak a földtulajdonosok földjük átadására, "kényszerítve" a szövetkezetek a földtulajdon megszerzésére. A vételárba beszámították a földjáradékot és a haszonbért is. A térítés így 5 évi földjáradékkal, illetve haszonbérrel volt egyenlő. Itt legfeljebb - mai szemmel nézve - az alacsony megváltási áron lehetne vitát nyitni.

Az 1959. évi 7. tv. szempontjából, jogi úton tehát az 1967. IV. tv. jogossága megkérdőjelezhető, politikai hangulatot keltve még azt is megállapíthatjuk, hogy a parasztokat annak idején "becsapták".

A racionalitás viszont 1967-ben és részemről 1993-ban is azt diktálja, hogy azok a parasztok és családtagjaik, akik a földművelést feladták, elmentek a tsz-ekből és más mezőgazdasági ágazatban találtak munkát, más városokban tudtak egzisztenciát teremteni, azok pótlólagos jövedelemforrásra az idők végeztéig ne akarjanak jogot formálni.

Egyszerű gondolatmenettel az akkori helyzetet a következőképpen lehet érzékeltetni: A Békés megyei parasztember a 60-as években látja, hogy a tsz-ből nem tud megélni, nincs rendszeres munkája, de tudomása van arról, hogy pl. Várpalotán jobbak a megélhetés körülményei. 1-2 hold földjét a tsz-ben hátrahagyva elmegy Várpalotára bányászni. Ott biztos a megélhetése, rendszeres a jövedelme, szolgálati lakást kap, ami általában ingyért van, vagy vállalati segítséggel - 0 %-s kamat, 10- 30 évre, szociálpolitikai támogatás stb. - vásárol lakást. Feleségének is jobb esélyei vannak az elhelyezkedésre, mint az "Isten háta mögötti" falujában. Gyermekeit "fillérékért" kitaníttatja, saját és utódai számára is biztos egzisztenciát tudott teremteni a mezőgazdaságon kívül, de a magyar társadalomban.

Tulajdonképpen ez az egy példa általánosítható a tömegméreteket öltött legváltozatosabb sorskombinációkkal.

A javaslatom kézenfekvő: találja meg több tízezer társával volt bányászunk (most már nyugdíjas lett) azt a belső konzisztenciát, ami

recesszióval küzdő korunkban a legfőbb vezérlő elv a további boldoguláshoz. Egyszerre csak egy lovat lehet megülni, így volt ez a múltban is, így van ez ma is.

A föld elsődlegesen azoknak nyújtson megélhetést, akik azon dolgoznak, tehát a tsz-ben maradt jövedelemparitással küzdő parasztnak és ne nyújtson, illetve ne termeljük meg azok a mezőgazdasági termelést feladó volt társaik zsebpénzét.

Végezetül, az 1959. évi 7. tv. után etikailag helytelen volt az 1967. évi 4. tv-t meghozni, de elejét kellett venni annak, hogy az alacsony jövedelmezőségi termelésből további tőke áramoljon ki és ezzel tovább ne romoljon a mezőgazdasági termelést hivatásnak tekintő paraszt életkörülménye. Ezt a gazdasági racionalitást kell a jogi paragrafus elé helyezni.

Ilyen alapon az 1967. évi IV. törvény vélt jogsérelmei nem képezhetik rehabilitáció alapját.

Azok a földek, amelyeket a szövetkezeti tagok ajánlottak fel a tsz-nek, hogy térítés ellenében vegye a tulajdonába abszolút nem bizonyítható, illetve kideríthetetlen a direkt kényszer szerepe.

A magyar agrárfejlődés követhető modelljeit kutatva gyakran hivatkoznak a nyugati demokráciák fejlett agrárstruktúráira. Ugyanakkor azok történelmi múltjáról elfeledkeznek. A magyar falvak lakossága, illetve a mezőgazdasági népesség az extenzív iparosodás, továbbá a posztindusztriális szakaszban jelentősen csökkent. Ugyanennek a folyamatnak - eredeti tőkefelhalmozás -a keretében ment végbe, hogy a XVII. századi Angliában a földesurak a parasztokat elűzték a földjeikről. A demokrácia fellegrvárának számító Amerikai Egyesült Államokban a XVI. század végétől kezdve az indiánokat folyamatosan kiszorították földjeikről és rezervátumokba kényszerítették őket. Termékeny földjeiken ma amerikai óriás farmok, gépesített nagyüzemek találhatók.

Mindezek alapján a következő kérdés vetődik fel bennem: Vajon a wasingtoni törvényhozás mikor teszi lehetővé, hogy az elűzött indiánok leszármazottai visszatérjenek földjeikre, illetve kártérítésre, járadékra jogot formáljanak.

Ugyanez a kérdés vonatkozik a hajdani angol parasztok birminghami és manchesteri leszármazottaira.

Tudomásom szerint eddig ezek egyike sem lett kárpótolva.

2.1. A mechanizmusreform lefékezésének hatása a földviszonyokra -az 1975-1987 közötti időszak és a közelmúlt eseményei

A 70-es évek világgazdasági kihívását a magyar gazdaság nagyrészt megválaszolatlanul hagyta. Az álreformer politikai vezetés a földviszonyok szerves fejlődésének befagyasztásával a mezőgazdaság számára kényszerpályát jelölt meg. A gigantomániás szemlélet jegyében tovább folytatódtak a termelősövetkezetek egyesülései a termelőerők jobb hasznosítására hivatkozva.

A vállalati koncentráció folyamata a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben

Megnevezés	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1988	1989
Tsz-ek száma	4507	3278	2441	1598	1338	1268	1247	1246
Termőterület 10000 ha	3556	4666	4751	4919	5115	5118	5044	5001
Egy Tsz-re jutó								
- termő terület (ha) ¹	789	1424	1946	3078	3823	4036	4045	4014
- foglalkoztatott (fő) ²	204	244	316	410	466	468	406	378
- állóeszköz (mill.Ft) ³	1,9	8,5	24,2	73,1	125,6	160,4	219,7	219,9
Bruttó termelési érték (mill. Ft) ⁴	4,7	10,7	24,8	61,4	120,4	174,3	211,9	-

Az MSZMP XI. Kongresszusának programnyilatkozata a földet nemzeti kincsnek nyilvánította, aminek hasznosítása feleljen meg a társadalom egyetemes érdekeinek. E cél érdekében - olvashatjuk a nyilatkozatban - kezdetben korlátozni, később meg kell szüntetni az állami tulajdonban lévő földek eladását, helyette be kell vezetni a közösségek és a magánszemélyek részére meghatározott időre szóló bérbe, illetve használatba adását.

A program a szövetkezetek használatában lévő földalapra az ozthatatlan szövetkezeti tulajdonná való fokozatos átalakítását és e

-
- 1 háztáji, illetve illetményföld nélkül
 2 redukált munkaerő
 3 folyó áron

földek forgalmának befagyasztását írja elő, továbbá magán, illetve személyi tulajdonba levő földek adásvételének hatékony állami ellenőrzését a spekuláció és vagyonfelhalmozás elkerülése céljából.

Ezen programnyilatkozat a személyi földtulajdont a földforgalom befagyasztását és az állami földalappal szembeni tulajdonszerzés kizárásával alárendelte az össznépi tulajdon ideáltípusának, ami a földkérdés szovjet sémájához való közeledés félreérthetetlen jele. Ez tulajdonképpen a személyi- és magánföldtulajdon erőteljes korlátozását jelenti.

Az 1976. évi 33. tv. megtiltotta az állami és szövetkezeti földtulajdon átruházását, hacsak a jogszerző nem állami szocialista szerv.

Az 1976. évi 34. tv. privilegizált tulajdonszerzési jogcímekeket vezetett be. Ezek garantálták, hogy az állam szerezhethet földtulajdont bármely szektorból, míg azok tőle nem.

A "tulajdonpótló" pártideológia kikötötte, hogy a nagyüzemileg nem hasznosítható földeket - külterületi- és zártkerti föld - az állampolgárok részére nem lehet eladni, hanem azt csak tartós használatba vehetik. Állami föld tartós használatba adása esetén érvényesült a 6000 m² szerzési birtokmaximum, ami a jogszerző tulajdonába tartozó összes földre vonatkozik. Termelőszövetkezeti föld esetén tag és alkalmazott háztáji- és illetményföldje a 6000 m²-es birtokmaximumba nem számított bele.

Nyilván a tartós földhasználat széles körben való elterjedésének "csupán egy komoly akadálya" volt - a nagyüzemileg hasznosíthatatlannak vélt földkészlet hiánya.

A mezőgazdaságban a második és harmadik gazdaság további perspektivikus, piacorientált szerveződése a fenti korlátozások miatt elakadt, így a földtőke szabad áramoltatásának, a földpiac

magnagyításának igénye, a földhöz jutás szektor egyenlőségének megteremtése, földkár, földhittel kifejlődésének lehetősége naív ábránd maradt - lényegében a szerves fejlődés akadályát képezte.

A gazdasági reform előrehaladásával 1989-ben lényeges változásokat fogadott el a parlament - 1989. évi XIX. tv. - a föld adásvételére, bérbeadására. A háztáji földterület nagyságát a szövetkezetek maguk határozhatták meg, a földvásárlás korábbi korlátozásának feltételei is enyhültek. Alapvetően tehát kedvező folyamatok indultak el, de egyúttal a régebbi sérelmek is elemi erővel a felszínre kerültek.

A történelmi fejezet zárszavául: A mezőgazdaságban vállalkozni akarók és a gazdasági-morális válsaggal egyaránt küzdő nagyüzemek 1990-óta egyre türelmetlenebbek a földkérdés megoldatlansága miatt.

2.2. Tények és dilemmák

Elemzésemben eddig következetesen kerültem a 90-es évek változásait minősítendő állapotjelzőnél a reform kifejezést. Véleményem szerint a szó értelmezése, a hibákon javító, de a múlttal gyökeresen nem szakító változások foganatosítása, aminek az új nem a régi teljes lerombolásával, hanem a fokozatos, a szerves fejlődést biztosító reformokkal történhet.

Agrárágazatunk esetében még ha a megtett út kétségtelenül ellentmondásos volt is, a 80-as évek végétől, a 90-es évek elejétől eszközölt változásokat (válságterápia) a realitások talaján kellett volna megvalósítani. Az említett időszakról követett agrárgazdaságpolitika nem a szerves fejlődés eredménye volt. Összegezve: az alkalmazott agrár-válságterápia és az agrárreform gondolatok elvi, gyakorlati megnyilvánulásai között a korrelációs érték gyenge.

A politikai indíttatású kárpótlás, a felvevő piacok elvesztése, a belső tartalékok felélése, egy erős kumulatív lökést adott az agrárágazat

ellehetetlenüléséhez, végső soron teljes káoszt okozott a termelés alapjaiban.

Az újnak a régi szerves bázisán kellett volna létrejönnie, - agrármúltunk erre reális predesztináltságot jelentett - a mezőgazdasági nagyüzemek és a háztáji gazdaságok eredményes szimbiózisán, a vegyes tulajdonú agrárpiacgazdaság kiteljesítésén keresztül.

A magyar mezőgazdaság versenyképességének romlását nem az ágazati-üzemi méretek okozták. A mezőgazdasági nagyüzemeket politikai motiváltságúvá hangulatkeltés céljából nem volt célszerű ellehetetleníteni, tág teret hagyva az ágazatból történő tőke kivonásnak. A 2 éve tartó kárpótlás során a mezőgazdasági kárpóttoltak többsége a földjét spekulációs célzattól kérte vissza, vagy a földjéért kapott kárpótlási jegyeket fogyasztási cikk vásárlásba és értékpapírokba fektette. Azon kevesek pedig, akik a kárpótlás során szerzett földjeiken gazdálkodni kezdtek piaci-értékesítési problémákkal, tőkehiánnyal és termelési eszközeik kezdetlegességével küszködnek.

A kárpótlás kezdetekor sokan helytelenítették azt az alternatívát, hogy a visszaadott földekre elő legyen írva, hogy "akié a föld, az művelje is meg", ezt a tulajdonjog durva korlátozásának tartották. Az eltelt 2-3 év is igazolta, hogy a földtulajdonlás és a belőle származó jövedelemszerzés elsődlegesen azok privilégiuma kell, hogy legyen, akik azon effektíve dolgoznak, belőle szándékoznak megélni, az egyoldalú jogi elvet mellőzni lett volna célszerű a gazdasági szempontok javára. Vági professzor korábban idézett, 1967-es időköt analizáló gondolatai, eszmeisége, 1993-ban is megállja a helyét.

A szerves fejlődési pályáról történő kisiklásban fontos szerepe volt - a politikai indíttatású kárpótlás primátuma mellett - a fejlett piacgazdaságok modelljei közül a nem kellő körültekintéssel történt kiválasztásnak. A modellek kiválasztása - kisparaszti, családi gazdaságok eszményképe - alárendelődött a politikai rendszer gazdaságpolitikai elképzeléseinek.

Az európai példánál maradva az kétségtelen, hogy az EGK országaiban a családi-, kis-, esetleg farmgazdaságnak nevezett birtokszerkezet, illetve gazdaságtípus dominanciája a jellemző, ugyanakkor - amit 1990-ben nem észrevenni hiba volt - ezen családi gazdaságok méretváltozásának legjelentősebb folyamata a koncentrálódás (1. sz. grafikon), aminek ütemére jellemző, hogy 25 év alatt a közösség 10 tagországában az átlagos gazdaságnagyság 55 %-kal nőtt. Az átlagos birtoknagyság az EGK 10 tagországának többségében 5 ha-nál nagyobb és nem haladja meg a 30 ha-t.

A koncentrálódás Európa északi és nyugati régióiban gyorsabb mint délen, ami mögött természeti, népsűrűségi és erre épülő tradicionális gazdálkodási sajátosságok vannak. Megjegyzendő, hogy a 47-es állapotokra történő restaurációs elképzelések esetleges érvényre juttatásával, az akkori átlagos birtoknagyság (2,9 ha) tovább privatizálna az öröklés folytán. Így hazánkat az 1. sz. grafikonban a méretarányai miatt gyakorlatilag nem lehetne ábrázolni (a déli csoport átlagának töredéke lenne, ellenkező trenddel).

Az 1980-as évek közepére a gazdaságok nagyságmegoszlását Észak- és Nyugat Európa térségeiben a nagyobb gazdaságok kibontakozó túlsúlya jellemzi, aminek eredményeként a nagyobb gazdaságok - 20 ha fölött - részaránya a mezőgazdasági területből szinte teljeskörűen uralkodóvá vált; Nagy-Britanniában 95 %, Dániában 83 %, Írországban 74 %, Spanyolországban 73 %, NSZK 68 %, Hollandia 65 %.

A mezőgazdasági birtokstruktúrák elemzése során az USA mezőgazdaságát - jóllehet az agrárágazat nemzetgazdasági jelentősége, az amerikai mezőgazdaság potenciális lehetőségei "félévnyire" eltértek a hazaitól - azért tartom indokoltnak elemezni, mert az amerikai farm méretek a magyar üzemi méretekhez közelebb állnak, jóllehet a különbség így is mintegy 20-szoros a "javunkra", de mégis közelebbi érték, mint a nyugat-európai viszonyítási alap.

Az előbbi gondolataim alátámasztására is fontos lehet az összehasonlítás horizontjának tágítása a tengerentúlra, hiszen az újabb földreformot sürgetők Magyarországon a mezőgazdaság versenyképességének romlását éppen a nagyüzemi méretekkel magyarázzák és követendő példaként arra a megszűnőfélben lévő nyugat-európai családi gazdálkodásra utalnak, amely csak jelentős állami támogatással tartható fenn elsősorban politikai-foglalkoztatási okokból.

Ezzel szemben az amerikai mezőgazdaság alacsonyabb támogatási kvótákkal dolgozik, hovatovább a támogatások teljes leépítésére törekszik (Uruguai-forduló).

A mezőgazdaság fejlesztésének ez az úgynevezett amerikai szisztémája mégis csak közelebb áll a reálisan kivitelezhető magyar agrárreformhoz akár a szegényes, támogatásra képtelen magyar állampénztárcát, akár a meglévő üzemi méretek bázisát vesszük alapul.

2.3. Az amerikai mezőgazdaság sajátosságai

Az USA mezőgazdaságának arculatát hosszú ideig a családi farmok határozták meg. A hagyományos családi farmok azonban fokozatosan elvesztik domináns szerepüket. A farmok száma 1940-hez képest harmadára, 1960-hoz képest felére csökkent, méretük természetesen folyamatosan növekszik.

1969 és 1982 között a kisfarmok száma 39 %-kal csökkent, míg a nagyfarmoké megkétszereződött. Ha ez folytatódik, az évezred végéig a farmok száma folyamatosan csökken.

Az elkövetkező 15 évben az amerikai farmerek az új biotechnikai és információs technológiák egész sorát fogják alkalmazni, ami forradalmasítani fogja a növénytermesztést és az állattenyésztést. Ezek a technológiák meghatározóak lesznek az USA versenyképességére a

nemzetközi piacon... Az új biotechnika és információs technológiák jelentős mértékben megváltoztatják a mezőgazdasági szektor struktúráját, a farmergazdálkodást végző vidéki közösségek összetételét. A farmergazdálkodás centralizációja egyre erőteljesebb lesz, annak ellenére, hogy a nagyméretű farmergazdaságok száma kevés - 5-6 % - de az előállított árbevétel 75 %-át, míg a jövedelem 90 %-át realizálják.

Az amerikai mezőgazdasági termelés gerincét alkotó kis- és közepes méretű farmoknak jóval hátrányosabb a versenyhelyzetük, mivel nem kielégítő az információs és pénzügyi helyzetük, illetve lehetőségük az új technológia hatékony adaptálására. A mezőgazdasági termelés koncentrációja együtt jár azzal, hogy a gazdasági erő egyéni birtokok, vagy társaságok és korporációk formájában működő gazdaságok viszonylag kis csoportjának kezében összpontosuljon, nem pedig a hagyományosan az amerikai gazdaság védőbástyájának tekintett családi gazdaságokban. Az óriás farmok életképessége és a méretükből adódó gazdasági előnyök egyértelműek, az amerikai mezőgazdaságot átfogó kibontakozásuk "csupán" politikai kérdés.

2.4. S mi lesz a másik véglet sorsa?

A hagyományos közepméretű farmok a nagy - 1929-30-as - gazdasági válságra jellemző ütemben tűnnek el a színről. A kis farmok viszont kitarthatnak, ha kétlaki tulajdonosaik növelni tudják más ágazatban szerzett jövedelmüket. A fő vesztes tehát a közepes családi farm.

A magyar gazdaságot a kisbirtokok tízezrein újjászervezni kívánó pártok számára nem lehet hivatkozási alap a fejlett piacgazdaságú országok mezőgazdasága, hiszen az mint láttuk egyre koncentrálódik, a családi gazdaságok kora lassan az alkonyához közeledik.

meglévő komparatív előnyeit veszítette el az elmúlt években az alkalmazott válságterápiájával.

2. sz. táblázat

A földbirtok megoszlása Magyarországon 1895-ben

Megnevezés	A gazdaságok száma		A gazdaságok területe	
	Összesen	vm%-ban	összes terület	vm %-ban
Törpegazdaságok				
1 kh. alatt	526.949	23,6	232.011	0,6
1-5 kh.	715.769	30,0	1.923.157	5,2
Kisgazdaságok				
5-10 kh.	458.535	19,2	3.317.079	9,0
10-20 kh.	385.381	16,1	5.396.130	14,6
20-50 kh.	205.181	8,6	6.012.080	16,3
50-100 kh.	36.032	1,5	2.411.657	6,6
Középgazdaságok				
100-200 kh.	10.275	0,4	1.403.452	3,8
200-500 kh.	6.448	0,3	2.021.432	5,5
500-1000 kh.	3.144	0,1	2.238.905	6,1
Nagygazdaságok				
1000 kh. felett	3.765	0,2	11.901.380	32,3
Összesen	2.388.482	100,0	38.857.283	100,0

* Történelmi Magyarország

A földbirtokok száma és területe 1935-ben

Birtokcsoportok	Földbirtokok		Összeterülete	
	száma	vm %	kat.hold	vm %
Törpegazdaságok				
1 holdon alul	628.431	38,5	236.417	1,5
1-5 K.hold	556.352	34,2	1.394.829	8,7
Kisgazdaságok				
5-10 K.hold	204.471	12,5	1.477.376	9,2
10-50 K.hold	217.849	13,2	4.198.246	26,2
50-100 K.hold	15.240	1,0	1.036.162	6,4
Középgazdaságok				
100-500 K.hold	9.632	0,5	1.985.715	12,3
500-100 K.hold	1.362	0,1	944.250	5,9
Nagygazdaságok				
1000 Kh. felett	1.070	≈ 0,06	4.808.849	29,9
Összesen	1.634.407	100,0	16.081.844	100,0

* Trianon utáni Magyarország

Az 1945-1947-es földbirtok reform során földjuttatásban részesült személyek megoszlása

Megnevezés	földhöz jutottak		Kiosztott terület		A juttatás átlagos nagysága	
	száma	vm %	kat.hold	vm %	kat.hold	Ha
Gazdasági cselédek	109.875	17,1	922.255	28,3	8,4	4,9
Földnélküli mezőgazdasági munkások	261.088	40,7	1.286.463	39,5	4,9	2,9
0-5 holdas törpebirtokosok, napszámosok	213.930	33,3	829.477	25,4	3,9	2,3
5-10 holdas kisbirtokosok	32.865	5,1	143.131	4,4	4,4	2,6
Szegődményes iparosok, kisiparosok	22.164	3,5	53.866	1,7	2,4	1,4
Okleveles gazdatisztek	1.256	0,2	14.548	0,5	11,6	6,7
Erdészeti alkalmazottak	1.164	0,1	6.998	0,2	6,0	3,5
Összesen	642.342		3.256.738*		5,1	2,9

* (1.875.290 ha)

A magyarországi birtokstruktúra az 1945-1947-es földosztás után

Birtoknagyság csoport	Család száma	Területe kat.hold	vm%	Átlagterülete □-öl
600 □-ölon aluli	147.000	46.131	0,30	500
600-1600 □-öl között	333.000	260.000	2,04	1200
1-2 kat. hold	417.000	625.600	4,91	1 kh. 800
2-5 kat.hold	506.000	1.934.484	15,19	3 kh. 1310
5-10 kat.hold	387.000	3.382.019	26,50	8 kh. 1171
10-20 kat.hold	174.000	2.769.647	21,70	15 kh. 1438
20 kat. hold felett	83.000	3.740.389	29,30	44 kh. 1162
Összesen	2.047.000	12.758.270	100.0	

Szövetkezeti használatban lévő földek tulajdonjogi megoszlása 1961, 1968-1989 évek között

Év	Állam tulajdona		Szövetkezet		Tagok és velük azonos jogállású személyek	
	hektár	%	hektár	%	hektár	%
1961	-	22,00	-	-	-	78,00
1968	1.521.324	27,75	5.169	0,09	3.954.992	72,16
1969	1.067.581	19,23	1.365.201	24,60	3.117.921	56,17
1971	748.959	13,48	1.768.024	31,83	3.037.491	54,69
1975	247.484	4,42	2.502.917	44,66	2.854.470	50,92
1976	197.364	3,51	2.610.636	46,48	2.808.763	50,01
1977	196.267	3,38	2.692.361	47,86	2.742.527	48,76
1978	195.833	3,47	2.771.496	49,17	2.669.186	47,36
1979	196.932	3,48	2.848.861	50,40	2.606.544	46,12
1980	195.318	3,45	2.921.968	51,55	2.550.026	45,00
1981	204.139	3,60	2.997.442	52,78	2.447.176	43,62
1982	207.569	3,65	3.055.578	53,75	2.421.265	42,60
1983	214.466	3,77	3.120.114	54,88	2.350.589	41,35
1984	224.342	3,94	3.162.985	55,57	2.304.957	40,49
1985	226.432	3,98	3.227.281	56,68	2.240.015	39,34
1986	222.176	3,91	3.292.922	57,87	2.174.981	38,22
1987	224.556	3,95	3.344.186	58,77	2.121.403	37,28
1988	222.406	3,91	3.406.852	59,93	2.055.500	36,16
1989	216.146	3,81	3.471.311	61,12	1.991.734	35,07

Az agrártámogatások nemzetközi összehasonlítása A támogatások a hazai termelői ár százalékában ⁽¹⁾

Ország	1979-1981	1982-1984	1986
	évek átlaga hazai termelői ár = 100		
Japán	59,4	65,0	-
Észak-Európa ⁽²⁾	56,1	-	-
Európai közösség ⁽³⁾	42,8	33,0	49,3
Ausztria	42,8	-	-
Mediterrán országok ⁽⁴⁾	26,1	-	-
Kanada	23,9	22,0	45,7
USA	16,0	22,0	35,4
Új-Zéland	15,5	23,0	31,1
Ausztrália	4,7	9,0	15,3
OECD átlag	32,1	-	-
Magyarország	-7,0	-14,0	15,0

1. A támogatások között szerepel a hazai termelői árak és a külpiaci értékesítési árak különbözete is, a teljes termelési volumenre számítva

2. Finnország, Izland, Norvégia, Svédország, Svájc

3. 10 ország

4. Portugália, Spanyolország, Törökország